

SANT JORDI I EL DRAC

DEL MITE A LA ZOOLOGIA

Pere Renom

El bressol de la cultura occidental és la Grècia clàssica tant en organització política, com en filosofia, matemàtiques o història natural. Però fins i tot narracions tan populars com la llegenda de sant Jordi, que podria semblar genuïnament catalana, tenen l'origen en la mitologia grega.

■ EL MITE DE PERSEU I MEDUSA

Perseu era un heroi, fill del déu Zeus i de la mortal Dànae, i vivia a l'illa grega de Serifos. Un dia el rei Polidectes li va encomanar una missió pràcticament impossible: havia de portar el cap d'una Gorgona com a regal amb el qual el rei pretenia impressionar la dona estimada. Les Gorgones o Parques eren tres germanes monstruoses, dotades d'ales i amb serps al cap en lloc de cabells. De les tres, Medusa era l'única mortal i tenia el poder de petrificar qualsevol ésser que la mirés directament als ulls.

Com tots els herois, Perseu gaudia del favor dels déus i va rebre ajuda del seu propi pare, Zeus, però també d'Hermes, Atena i de les nimfes Estígies. Hi ha diferents versions del mite sobre què li va prestar cadascú, però totes coincideixen a dir que va rebre el casc d'Hades per ser invisible, les sandàlies alades per volar, un escut polit per protegir-se i alhora per mirar el reflex de Medusa sense perill, una espasa irrompible i un sarró màgic on guardar el cap de Medusa i evitar-ne la mirada petrificant.

Perseu va volar fins al país dels Hiperboris i va localitzar la cova on vivien les tres Gorgones. Quan hi va entrar se les va trobar dormint entre restes d'homes i bèsties petrificats. Mirant el reflex de l'escut va identificar quina de les tres era Medusa, s'hi va acostar sigil·losament i li va tallar el cap. De la ferida van néixer el cavall alat Pegàs i el gegant Crisaor. Les altres dues Gorgones es van despertar sobresaltades i van perseguir Perseu per matar-lo, però l'heroi va poder fugir fent ús del casc de la invisibilitat.

En el camí de tornada, Perseu es va aturar al regne d'Etiòpia, situat a les costes d'Israel o del Líban. Aquell

**«FINS I TOT NARRACIONS
TAN POPULARS COM LA
LLEGENDA DE SANT JORDI,
QUE PODRIA SEMBLAR
GENUÏNAMENT CATALANA,
TENEN L'ORIGEN EN LA
MITOLOGIA GREGA»**

Andròmeda alliberada per Perseu, pintada per l'artista holandès Joachim Wtewael el 1611. Els pintors renaixentistes van associar sovint, erròniament, el vol de Perseu amb el cavall alat Pegàs. En la tradició dels mites grecs, Perseu vola amb les seves sandàlies alades.

regne era governat pel rei Cefeu i la seva bonica i vanitosa esposa Cassiopea. Per castigar la vanitat de la reina, Posidó havia enviat una gran inundació i un monstre marí anomenat Cetus que assotava el litoral. Un oracle havia anunciat que no hi hauria alleujament fins que Andròmeda, la filla del rei, no fos lliurada a Cetus. Perseu va trobar la princesa encadenada a una roca de la costa just quan Cetus emer-

gia del mar per devorar-la. Aleshores va matar el monstre clavant-li l'espasa a l'esquena o petrificant-lo amb el cap de Medusa, segons les versions.

De tornada a Serifos, Perseu va descobrir que Polidectes li havia encomanat la missió per allunyar-lo

de la seva mare, i així poder-s'hi casar per la força. Després de vèncer-lo, Perseu va tornar els préstecs màgics i va lliurar el cap de Medusa a Atenea, que des d'aleshores en llueix la imatge a l'escut. Es va casar amb la princesa Andròmeda i va engendrar set fills i dues filles. El primogènit, Perses, es va quedar a Etiòpia i va esdevenir l'antecessor dels perses.

■ LA LLEGENDA DE SANT JORDI I EL DRAC

Precisament d'una zona del gran Imperi persa, no molt lluny d'allà, era originari sant Jordi. La tradició el fa néixer al voltant de l'any 280 a Lydda (Diòspolis per als romans; actualment Lod, a Israel), fill de Geronci, un oficial romà, i de Policrònia, una jove local. En arribar a la majoria d'edat, Georgios (en grec significa "treballador de la terra", en català és Jordi) s'allistà a l'exèrcit romà, tot seguint els passos del seu pare. Quan tenia trenta anys, el destinaren a Nicomèdia com a tribú, i s'incorporà a la guàrdia personal de l'emperador romà Diocleciana. L'any 303, l'emperador ordenà una persecució contra els cristians, però el tribú Jordi es negà a actuar i confessà que ell també era cristià.

Diocleciana, que el tenia en gran estima, va provar de convèncer-lo per tots els mitjans perquè abandonés el cristianisme i adoptés les divinitats romanes, però Jordi s'hi va negar rotundament. Llavors, l'emperador no va tenir més remei que condemnar-lo a ser torturat i finalment decapitat el dia 23 d'abril. Un cop mort, van retornar el seu cos a Lydda perquè fos enterrat.

Aquesta història sembla més llegendària que certa i és el resultat d'un cúmul de tradicions paganes. De totes maneres, això no va impedir que s'assimilés al cristianisme, una religió aleshores emergent, que necessitava personatges heroics per facilitar el procés evangelitzador. El culte i la devoció a sant Jordi s'inicià aviat entre les comunitats cristianes primitives de l'Imperi romà oriental, amb l'edificació de desenes d'esglésies i temples i el pelegrinatge a la seva tomba. En començar el segle V la seva popularitat va arribar a la part occidental de l'imperi i l'any 494 va ser canonitzat pel papa Gelasi I. Al segle VI ja es venerava al regne franc, però no va ser fins l'Alta Edat Mitjana, amb les croades, que s'estengué el culte per la resta d'Europa.

Al segle XI apareix la història de sant Jordi a cavall com a vencedor d'un drac. Els detalls del relat varien segons les diferents tradicions d'Europa, Àsia Menor i fins i tot del Japó. La llegenda occidental medieval

relata que un drac ferotge va fer niu en la font que proveïa d'aigua la ciutat de Silene, a Líbia. Els ciutadans havien d'apartar diàriament el drac de la font per aconseguir l'aigua. Així doncs, diàriament li oferien una ovella en sacrifici. Però quan es van acabar les ovelles van començar a oferir-li noies verges triades per sorteig entre la població. Un dia va resultar seleccionada la princesa Cleodolinda (o Trebisonda), filla del rei. Quan estava a punt de ser devorada pel drac, va aparèixer sant Jordi cavalcant damunt d'un formós cavall blanc, li clavà la llança i el va matar. La versió catalana de la llegenda afegeix que de la sang que brollava va néixer un roser ple de roses i que sant Jordi en va regalar una a

la princesa. A partir d'aquell moment els agraïts ciutadans abandonaren el paganisme i abraçaren la religió cristiana.

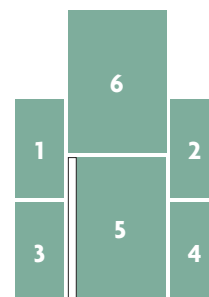
Com a soldat de Crist, sant Jordi es va convertir en patró dels cavallers i soldats, i en protector d'alguns ordes religiosos militars, com els teutònics o els templers. Al final de l'Edat Mitjana va esdevenir també patró de ciutats, burgs i cases nobles d'arreu d'Europa. El rei Pere I d'Aragó el va nomenar no només patró de la cavalleria, sinó també de la noblesa del Regne d'Aragó per haver

afavorit la victòria l'any 1096 a la batalla de l'Alcoraz (Osca), contra els musulmans. Aquest patronat es va estendre més tard a la Corona d'Aragó i el 1456 les Corts catalanes van oficialitzar també el patronatge en declarar el dia 23 d'abril com a dia festiu.

■ LA HISTÒRIA D'UN RETAULE DE SANT JORDI

Poc abans d'aquesta data, entre els anys 1434 i 1437, la Diputació va encarregar un retaule de sant Jordi al

Disposició probable de les sis peces que componen el *Retaule de sant Jordi*, pintat per l'artista català Bernat Martorell entre els anys 1434 i 1437. Les peces laterals (1-4) són *El judici de sant Jordi*, *Sant Jordi portat al suplici*, *Flagel·lació de sant Jordi* i *Decapitació de sant Jordi* i es conserven al Museu del Louvre, París. La peça central (5) és *Sant Jordi matant el drac*, i es conserva a The Art Institute of Chicago. Se suposa que li falta un tauló a la part esquerra (5b). I la peça superior (6) és *La Mare de Déu envoltada de virtuts cardinals* i es troba al Museu de Filadèlfia. Les proporcions s'han conservat. Elaborat a partir d'Alcolea (2007) i Kientz (2012).

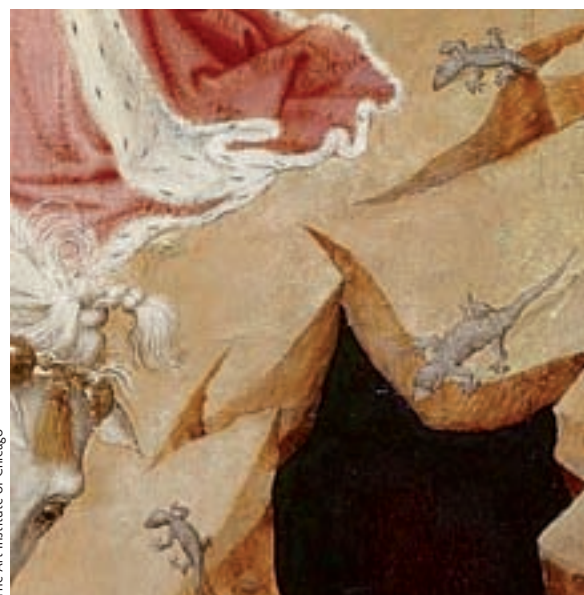

prestigiós pintor de l'època Bernat Martorell, per decorar la capella de la Casa de la Diputació (avui, palau de la Generalitat). El pintor s'hi va esmerçar molt i va pintar la que es considera la seva obra mestra. El retaule sembla que originalment constava de sis peces: quatre peces laterals amb escenes del martiri de sant Jordi, una peça central amb la famosa escena de sant Jordi matant el drac i una peça superior dedicada a la Mare de Déu. Però aquesta història resolta i explicada en unes poques línies és en realitat molt més complexa i ha estat sotmesa a tota mena vicissituds que afecten tant la identificació del pintor com de les peces que componen el retaule. D'entrada sabem per un inventari que l'any 1499 l'obra encara era a la capella, però en alguna guerra o inestabilitat política posterior va abandonar la Generalitat i va desaparèixer durant més de 350 anys. El 1867 reapareix com a part de la col·lecció de Francesc de Rocabrúna, baró de l'Albi. L'any 1887 l'antiquari Dupont va adquirir-ne les quatre peces laterals i tres anys més tard les va vendre a Théophile Beline, que al seu torn les va vendre a la Société des Amis du Louvre i finalment van ser donades al museu parisenc l'any 1905. La peça central va passar a formar part de la col·lecció Ferrer-Vidal i Soler el 1906, abans de ser adquirida per Deering i cedida posteriorment al Museu de Chicago el 1917. I la peça superior es va incorporar a la col·lecció de John G. Johnson i al 1917 es va cedir al Museu d'Art de Filadèlfia. Així doncs, a començament del segle XX el retaule es va desmembrar i va acabar repartit pels museus del Louvre, Chicago i Filadèlfia.

La identificació de l'autor també va ser prou rocambolesca. Quan l'obra va reaparèixer es desconeixia l'autor i se l'anomenava el Mestre de sant Jordi. Els especialistes s'hi van interessar quan ja era desmembrada i van començar estudiant les quatre peces del Louvre. Inicialment van situar l'obra a l'escola francesa o d'Avinyó, i més tard la van atribuir a un pintor català amb influència francoflamenca. El 1938 noves evidències documentals i estilístiques van permetre relacionar les peces del Louvre amb la peça central i atribuir-les a Bernat Martorell. La darrera peça del trencaclosques va arribar l'any 2007 amb la identificació del quadre *La Mare de Déu envoltada de virtuts cardinals* com la sisena peça que coronava el retaule. La seva iconografia, amb personificacions de les quatre virtuts cardinals (temprança, fortalesa, justícia i prudència), degué ser una temàtica molt adient per adornar la seu del govern de la Generalitat. Les mides de la peça i l'estil pictòric

«LA VERSIÓ CATALANA DE LA LLEGENDA AFEGEIX QUE DE LA SANG QUE BROLLAVA DEL DRAC VA NÉIXER UN ROSER PLE DE ROSES I QUE SANT JORDI EN VA REGALAR UNA A LA PRINCESA»

The Art Institute of Chicago

Guillem Pascual

Detall de *Sant Jordi matant el drac*, peça central del *Retable de sant Jordi* de Bernat Martorell (en la pàgina anterior). La interpretació iconogràfica habitual sosté que el conjunt devia representar el martiri del sant, la donzella devia ser Alexandra, la dona de l'emperador Dioclecià, convertida al cristianisme per influència del sant, i el drac devia ser Satanàs i l'Imperi romà. Aquesta composició va esdevenir canònica i va ser profusament reproduïda per molts pintors posteriors. Però ningú no va prestar atenció a un detall lingüísticozoològic: Martorell va pintar tres petits dragons als peus de la princesa, amb tota probabilitat per fer un joc visual i de paraules entre *drac* i *dragó*.

encaixen molt bé amb la resta de peces del retaule. També coincideix el roure de Flandes de les taules. Només falten les anàlisis dels pigments per acabar de confirmar aquesta hipòtesi.

Però en realitat Martorell ja va deixar algunes pistes a l'obra que identifiquen clarament la seva nacionalitat. Una d'aquestes pistes la van descobrir els tècnics del Museu d'Art de Filadèlfia quan restauraven la peça central de

Sant Jordi matant el drac. Sota les ales del drac hi ha pintats uns petits fragments de paper de diari escrits en català. I encara hi ha una segona pista que fins avui ha passat inadvertida: als peus de la princesa i de l'ovella, Martorell va representar tres dragons, molt probablement fent el joc visual i de paraules entre *drac* i *dragó*. Aquesta duplictat de termes d'arrel comuna, i sovint utilitzats indistintament per designar tant la bèstia ferotge com les bestioles inofensives, no es troba en cap altra llengua que el català i de segur que era vigent a l'època que es va pintar el quadre perquè Ramon Llull ja se'n servia 150 anys abans. No queda clar, però, per què tres dragons i no qualsevol altre nombre. Santíssima Trinitat? Tres temptacions? Tres territoris governats per la Generalitat? Tres amics del pintor?

El dragó comú (*Tarentola mauritanica*) és un rèptil propi de contrades mediterrànies amb un clima sec i càlid. Habita parets, murs de pedra seca o pedregars, per tant està estretament associat a l'home tant en l'entorn rural com en l'urbà. Sovint se l'observa de nit prop de fanals o punts de llum on caça insectes, i de vegades fins i tot entra als armaris perseguint les arnes. Per aquest motiu també se l'anomena «menja-robres», tot i que de fet no es menja pas roba sinó els insectes que en mengen. És, doncs, un animal molt comú i tan popular avui com ho devia ser a l'època de Bernat Martorell.

En conseqüència, a més de les fonts documentals, l'estil pictòric, la iconografia, la mida de les peces, el tipus de fusta i de pigments, hi ha també certs detalls de lingüística i de zoologia que aporten dades útils per reconstruir la fascinant història d'aquest retaule gòtic.

■ LA ZOOLOGIA DELS DRACS

No cal ser un expert en zoologia per saber com és un drac. Fins i tot els nens més petits saben dibuixar-ne un amb tot detall. Es tracta d'un animal verd, cobert d'escates, amb un parell d'ales membranoses, una cresta que li ressegueix la part alta del cap, l'esquena i la cua, una boca plena de dents de cocodrill, llengua bífida, potes curtes amb grans urpes, ulls de felí... I òbviament amb la capacitat per exhalar foc quan s'enfada. Si l'haguéssim de classificar no dubtaríem a considerar-lo un rèptil. Però aquesta representació és molt recent. Al llarg dels segles el drac de sant Jordi ha canviat sensiblement. Se l'ha pintat com una serp, un dimoni o amb trets de mamífer. El seu origen en la mitologia grega s'ha desdibuixat, però els termes mitològics es conserven: meduses, gorgònies i cetacis designen avui diferents animals marins. I segurament l'animal que més s'acosta a l'ésser llegendari que va matar sant Jordi no

«LA REPRESENTACIÓ DEL DRAC COM UN RÈPTIL ÉS MOLT RECENT. AL LLARG DELS SEGLES HA CANVIANT SENSIBLEMENT. SE L'HA PINTAT COM UNA SERP, UN DIMONI O AMB TRETS DE MAMÍFER»

Andy Thirlwell

El drac marí comú (*Phyllopteryx taeniolatus*) és un peix originari de les costes meridionals d'Austràlia, emparentat amb els cavallets de mar. Viu a poca fondària, especialment en algues i herbassars de fanerògames. Com moltes espècies d'aquest grup, el mascle és el que carrega els ous fins que eclosionen. Presenta un color vermellós amb taques grogues i uns curiosos apèndixs que semblen fulles i li permeten camuflar-se als ambients on viu.

és pas un rèptil sinó un petit peix, també marí, emparentat amb els cavallets de mar, i originari de les costes tropicals d'Austràlia: el drac marí. És un animaló tan draconià que si el nostre bressol cultural no hagués estat Grècia, sinó les Antípodes, possiblement sant Jordi en lloc de cavaller hauria estat pescador. ☺

AGRAÏMENTS

Vull mostrar el meu agraïment a Rafael Cornudella, Cari Pardo, Guillem Pascual i Andy Thirlwell.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOLEA, S., 1985. *El pintor Bernat Martorell (...1427-1452)*. Ajuntament de Sant Celoni. Sant Celoni.
- ALCOLEA, S., 2007. «El retaule de sant Jordi de Bernat Martorell, a París, Xicago i Filadèlfia». En BRACONS J. i J. MESTRE. *Art català al món*. Edicions 62. Barcelona.
- CIRLOT, V., 1987. *El Drac en la cultura medieval*. Fundació Caixa de Pensions. Barcelona.
- HARTFIELD, R.; ESKRIDGE, R. W. i M. F. FARR, 1998. *Bernat Martorell. Saint George Killing the Dragon, 1434/35*. The Art Institute of Chicago. Chicago.
- KIENTZ, G., 2012. «Bernat Martorell. Quatre compartiments del Retaule de sant Jordi». En CORNUDELLA, R. (ed.). *Catalunya 1400. El Gòtic Internacional*. Museu Nacional d'Art de Catalunya. Barcelona.
- RIBAS, A., 2012. «L'última peça del trencaclosques del 'Retaule de sant Jordi'». *Ara*, 10 d'abril.
- RUIZ, F., 2002. *Bernat Martorell, el Mestre de sant Jordi*. Museu Nacional d'Art de Catalunya. Barcelona.

Pere Renom. Reporter del programa *Quèquicom* de TV3, Barcelona.